

HISTÒRIA DE L'HEL·LADA

DESDE L'ÈPOCA HEL·LENÍSTICA FINS A LA GRÈCIA MODERNA

L'època hel·lenística (336 aC o 323 aC - 146 aC)

Hel·lenisme és un terme de la historiografia moderna, encunyat al segle XIX per l'alemany J.G. Droysen per referir-se a la difusió de la cultura hel·lènica més enllà del món egeu, així com al resultat de la fusió cultural entre Grècia i l'Orient impulsada per Alexandre el Gran, amb el qual la cultura grega va adquirir unes dimensions universals, ja que es va hel·lenitzar bona part del món asiàtic, al mateix temps que la cultura hel·lènica anava assimilant les aportacions de les cultures orientals.

Com a data d'inici de l'època hel·lenística se sol prendre l'any 323 aC, quan Alexandre mor als trenta-tres anys en Babilònia, però també l'any 336 aC, quan Alexandre puja al tron de Macedònia en ser assassinat el seu pare Filip II i és nomenat cap de la Lliga de Corint. Aleshores les *póleis* gregues integrades en aquesta Lliga, en principi independents i autònomes però de fet sotmeses a obligacions de caràcter militar, van creure que havia arribat el moment de recuperar la seva sobirania, perduda amb la seva derrota davant Filip II en Queronea (338 aC), però el nou monarca es mostrà sever contra aquesta rebel·lió i va destruir fins als fonaments la ciutat de Tebes per haver-la encapçalat (només va respectar la casa del poeta Píndar, mort cent anys abans). Així doncs, després d'haver estat nomenat als vint anys general en cap de tots els grecs, Alexandre desplegà habilitats propagandístiques per tal de posar en pràctica el seu projecte de sotmetre l'imperi persa, aprofitant el desig compartit amb els grecs de venjar les ofenses infligides pels perses al segle anterior durant les guerres Mèdiques, i inicià una cursa meteòrica de constants triomfs militars que el digueren a estendre els seus dominis fins a la vall del riu Indus i provocaren a una velocitat vertiginosa grans canvis polítics a escala internacional.

Per a alguns, Alexandre fou un inspirat que volgué transformar en una realitat la seva creença visionària d'un món globalitzat: *Alexandre, creient que havia vingut al món per voluntat divina per tal de ser governant i mitjancer de tot, obligant amb les armes els que no podia convèncer amb la raó, aconseguí aplegar homes de tot arreu, barrejant les seves vides, costums, casaments i comportaments socials en la copa de l'amistat. Els ordenà que tots consideressin el món habitat com la seva pàtria, l'exèrcit com la seva acròpolis i protecció, els homes bons com els seus parents i els malvats com estrangers.* [Plutarc, *Vida d'Alexandre* 329c]

Des del punt de vista polític, i en comparació amb l'època clàssica, resulta fàcil considerar l'època hel·lenística com un període històric decadent, ja que les noves entitats polítiques més àmplies dels regnes hel·lenístics superaren els límits reduïts de la ciutat-estat antiga, i amb la submissió de les *poleis* als monarques d'aquests regnes es perderen els governs democràtics. No obstant això, si hom té en compte la projecció universal de la cultura grega, l'època hel·lenística resulta creativa i francament positiva. Heus ací algunes de les característiques que defineixen l'hel·lenisme:

- Apareixen noves rutes comercials i econòmiques que amplien els horitzons geogràfics amb la incorporació al comerç de nous països, i el cosmopolitisme esdevé una realitat per la convivència dels grecs amb els pobles bàrbars, de manera que la cultura es torna ecumènica, o universal (de οἰκουμένη, referit a tota *la terra habitada*).
- Apareix la κοινή διάλεκτος o llengua comuna, és a dir, la llengua que, fruit de l'aglutinació de diversos dialectes, va anar imposant-se als territoris conquerits, i que va esdevenir una mena de llengua franca o universal en els camps del comerç i de la cultura.
- Apareix una nova classe urbana, més cosmopolita i benestant, que va protagonitzar canvis notables en la societat, la cultura, la política, l'economia o l'art, i al mateix temps va posar de manifest una bipolaritat social més acusada entre els poderosos i els humils.
- Aquesta nova societat es defineix per l'individualisme: s'afebleixen les creences tradicionals de la *polis*, es perd la vella concepció que l'home és bàsicament un ésser social, i, paral·lelament, es deixa de creure en la protecció dels déus tradicionals, mentre s'incorporen altres cultes nous, més propers a l'home que la *pietas* llunyana i freda deguda als déus olímpics.
- Aquesta nova realitat té la seva influència en totes les manifestacions culturals, des de la poesia hel·lenística fins a l'especulació filosòfica post-aristotèlica. En canvi, pel que fa a les ciències i la tècnica (gràcies sobretot a la puixança de l'Alexandria ptolemaica), l'època hel·lenística suposa el moment de major avanç fins aleshores, des de les matemàtiques fins als estudis literaris.
- Apareixen grans centres urbans que fomenten la cultura grega, i que substitueixen Atenes com a centre cultural més important del món hel·lènic. Es tracta sobretot de Pèrgam i Efes a l'Àsia Menor, Antioquia a Síria, també l'illa de Rodes (al Mediterrani oriental), i especialment Alexandria a Egipte, la primera de les moltes ciutats així anomenades fundades per Alexandre, i que des del primer moment gaudí de la protecció del poder polític.

Alexandria esdevingué un focus d'erudició científica i literària gràcies sobretot a la creació per iniciativa dels reis Ptolemeus de la famosa Biblioteca, que arribà a contenir 700.000 volums, amb la major part dels coneixements de l'època, i també del Museu, un temple del saber en el qual es conreaven la filosofia i totes les disciplines científiques. Amb l'un o l'altre centres estigueren relacionats diferents savis i literats al llarg del segle III aC, científics com el matemàtic Euclides, el físic Arquímedes, l'astrònom Eratòstenes, i poetes –que en general elaboren productes refinats i erudits– com Teòcrit de Siracusa (iniciador amb el seus *Idil·lis* de la poesia bucòlica), Apol·loni de Rodes (creador amb les seves *Argonàutiques* d'una èpica culta) o Cal·límac de Cirene (conreador d'una poesia preciosista en els seus breus epigrames i els seus himnes als déus olímpics).

Malauradament, la Biblioteca i els seus volums es van perdre per causa d'un seguit de diversos incidents en diferents moments (a mans de turbes egípcies que assetjaven Juli Cèsar, a mans de turbes cristianes amotinades contra els pagans...), si bé la seva destrucció definitiva s'ha de situar en un moment indeterminat dels segles III o IV dC, potser quan l'emperador Aurelià en 272 o l'emperador Dioclecià en 297 van saquejar la ciutat d'Alexandria.

En qualsevol cas, molts dels sabers atesorats a la Biblioteca d'Alexandria o d'altres centres culturals, i basats fonamentalment en l'elaboració científica de l'època hel·lenística, van poder arribar a l'Occident cristià medieval a través del món romà i sobretot del món islàmic.

També en Alexandria l'hel·lenisme entrà en contacte amb el judaisme, i es féu la versió grega de la Bíblia, anomenada *Septuaginta* o dels Setanta, perquè segons la tradició l'hauria traduït un equip de setanta-dos savis congregats a l'illa de Faros al llarg de l'any 283 aC.

L'època romana (146 dC - 395 dC)

Quan l'imperi d'Alexandre va desmembrar-se en els diferents regnes hel·lenístics, a la Grècia continental es formaren federacions de ciutats, la Lliga Etòlia i la Lliga Aquea, enfrontades entre si, que aviat demanaven ajuda o bé al regne de Macedònia o bé als romans, els quals ja havien imposat des de feia més d'un segle la seva hegemonia en Itàlia i al mateix temps rivalitzaven amb els cartaginesos pel control del Mediterrani occidental.

Per als romans, que a poc a poc i en menys d'un segle i mig aconseguirien la submissió de la Grècia continental, aquestes demandes d'auxili foren una bella excusa per intervenir a l'Hèl·lada, primer com a aliats dels grecs davant els macedonis i no gaire més tard com a dominadors de Grècia.

L'any 197 aC el procònsol Quint Flamini deté en la batalla de Cinoscèfales l'afany expansionista del rei Filip V de Macedònia, l'abast de la qual queda circumscrit als seus límits naturals, i l'any següent participa en els Jocs Ístmics i proclama cínicament la llibertat de Grècia.

L'any 168 aC el cònsol Emili Paulus atura en la batalla de Pidna el rei Perseu, fill de Filip V, que tractava de recuperar l'hegemonia sobre Grècia, i el regne de Macedònia és dissolt.

L'any 148 aC una revolta dels macedonis provoca que el seu territori passa a ser província romana, i l'any 146 aC –mateixa data en què té lloc la destrucció total i definitiva de Cartago– un intent independentista de la Lliga Aquea queda sufocat amb la destrucció de la ciutat de Corint, que no seria reconstruïda fins 100 anys més tard, i aboca a la conversió de Grècia en una altra província romana amb el nom humiliant d'Acaia.

Pel que fa a Atenes, a partir d'aleshores no fou sinó una tranquil·la ciutat amb prestigioses escoles de retòrica i de filosofia però totalment desproveïda d'influència des del punt de vista polític (la seva calma provinciana només es veuria pertorbada més endavant quan fou saquejada per Sula l'any 86 aC

per haver-se adherit a la campanya que va iniciar en Grècia del rei Mitrídates del Pont per expulsar-ne els romans). Altres ciutats de la Grècia continental abans florents van decaure (en realitat Atenes va sobreviure gràcies al seu passat gloriós), mentre que algunes ciutats d'Àsia, triades com a capitals de província o afavorides per l'administració romana, van conèixer moments pròspers.

Des del punt de vista administratiu, Grècia no fou des de l'any 146 aC sinó una part més del vast Imperi romà, però des del punt de vista cultural és obvi que Grècia mai no fou una província com les altres, tal com bé ho reconegué el poeta Horaci en escriure que *la Grècia vençuda vencé el seu vencedor* (*Graecia capta ferum victorem cepit*): Roma entrà en contacte amb la civilització grega, i, tot i ser ella la conqueridora, va beure de la cultura hel·lenica i va difondre ella també l'hel·lenisme, creant així les arrels de la civilització occidental. Amb tot, cal reconèixer que la conquesta romana va significar la fi del protagonisme grec a l'antiguitat: si bé la civilització grega no va desaparèixer, globalment va ser menys creativa a partir d'aquest moment.

Pel que fa als regnes hel·lenístics, també foren incorporats a poc a poc a l'imperi romà: l'any 133 Pèrgam és deixat en herència pel seu últim rei al poble romà; l'any 68 aC Síria es conquistada per Pompeu; l'any 30 aC Egipte es converteix en una altra província romana després de la victòria d'August en la batalla naval d'Àccium contra Marc Antoni i Cleòpatra (última representant de la dinastia dels Ptolemeus).

Des del punt de vista literari, cal destacar que els temps nous provocaren l'aparició de nous gèneres literaris, com la biografia (representada per les *Vides paral·leles* de Plutarc), la novel·la romàntica i d'aventures (potser l'exemple més conegut és el *Dafnis i Cloe* de Longus de Lesbos) i la recopilació de mites (representada entre d'altres obres per la *Biblioteca* d'Apol·lodor d'Atenes, les *Dissorts d'amor* de Parteni de Nicea o les *Metamorfosis* d'Antoní Liberal). Alguns autors destacats de la literatura grega d'aquest període nasqueren a Grècia, com els historiadors Polibi de Megalòpolis i Plutarc de Queronea, però també cal esmentar els originaris de ciutats orientals hel·lenitzades, com són en d'altres gèneres el geògraf Estrabó, nascut a Amàsia del Pont, o l'autor de diàlegs satírics Llucià, nascut a Samòsata, al curs alt de l'Eufrates.

Una altra prova de l'hel·lenització d'Orient és la redacció en grec dels *Evangelis*, a la segona meitat del segle I dC, i de la majoria dels textos emprats durant els dos primers segles del cristianisme, com les *Epístoles* escrites abans, des de l'any 51 dC, pel jove fariseu Pau de Tars i adreçades a les primeres comunitats cristians (no gaire després, doncs, de la crucifixió de Jesús de Natzaret, que cap a l'any 30 en Palestina criticava el formalisme religiós, sanava els malalts i anunciava el regne de Déu).

Malgrat les persecucions, amb més o menys intensitat segons el moment, de què foren objecte els cristians per part dels emperadors romans, la nova religió va conèixer una àmplia difusió i acceptació, i l'any 313 dC l'emperador Constantí el Gran va promulgar l'Edicte de Milà –o edicte de tolerància del

cristianisme–, per mitjà del qual es concedia la llibertat de culte i per tant l'Església deixava de ser perseguida.

Un altra decisió important d'aquest emperador des del punt de vista polític va ser la d'atorgar els mateixos privilegis que tenia Roma a la nova ciutat de Constantinoble –Κωνσταντινούπολις, o ciutat de Constantí–, bastida des de l'any 324 dC damunt de l'antiga ciutat de Bizanci a l'entrada de l'estret del Bòsfor (una colònia de la ciutat grega de Mègara fundada al segle VII aC), que des de l'any 330 dC va substituir Roma com a seu de la cort imperial i capital de l'imperi romà.

L'època bizantina (395 dC -1453 dC)

Els inicis de l'època bizantina coincideixen amb dos fets històrics molt significatius, esdevinguts en un breu espai de temps per voluntat de l'emperador Teodosi (que pocs anys abans havia prohibit en 381 dC la religió pagana i havia proclamat la religió cristiana com a única religió acceptada): la prohibició dels Jocs Olímpics, el 392 dC, i la divisió de l'imperi Romà, el 395 dC, en dues parts, l'imperi romà d'Occident i l'imperi romà d'Orient o imperi bizantí.

Amb la caiguda de Roma el 476 dC i la desaparició com a entitat política de l'imperi romà d'Occident, el diàleg entre Orient i Occident cada vegada fou més distant, de manera que Occident pràcticament oblidà la cultura i la llengua gregues fins al Renaixement.

Per la seva banda, l'imperi bizantí va sobreviure encara mil anys a la caiguda de la part occidental de l'imperi, i la seva capital, Constantinoble –l'actual Istanbul– esdevingué una esplendorosa metròpoli, cap d'un imperi molt agitat per guerres i revoltes però amb moments de gran puixança política cultural.

Així, en l'època de l'emperador Justinià (que ordenà clausurar el 529 dC l'Acadèmia de Plató a Atenes), es reconquistaren àmplies zones del Mediterrani, es va reunir tot el dret romà en una única compilació, l'anomenat *Digest* (530-533) i es començà a edificar l'imposant temple de Santa Sofia (532-537). Bizanci va conservar molt de la tradició clàssica i la cultura grega antiga en les seves biblioteques i desenvolupà aquest esperit en l'arquitectura, la música i la teologia.

El fet decisiu que consagrà el trencament dels lligams de Bizanci amb Occident fou el cisma d'Orient, o ruptura entre el cristianisme llatí i el bizantí, el 1054 dC, en no acceptar aquest alguns detalls teològics ni l'autoritat de Roma.

Reduït gairebé a la seva capital per l'avanç constant dels turcs des de feia segles, l'imperi bizantí arriba a la seva fi quan Constantinoble cau el 1453 dC en mans dels otomans (data aquesta que assenyala també la fi de l'Edat Mitjana)

L'època otomana (395 dC -1453 dC)

Durant els gairebé quatre-cents anys de domini turc, l'Hèl·lada visqué una època anodina i d'empobriment cultural, ja que l'imperi otomà no tenia gens d'interès per afavorir la cultura grega. Els savis bizantins fugiren amb les obres dels savis antics cap a Itàlia, on foren acollits i influïren d'una manera decisiva en l'humanisme del Renaixement, com el monjo bizantí Bessarió (1400-1472), que, nomenat cardenal pel Papa pels seus intents d'unir l'església oriental al catolicisme, llegà la seva biblioteca amb obres d'autors clàssics a la ciutat de Venècia, que acollia molts refugiats grecs. De totes maneres, a Grècia, la flama de l'hel·lenitat no s'apagà mai del tot.

La Grècia moderna

Amb el desvetllament del nacionalisme al segle XIX, els grecs iniciaren la seva revolta per la independència nacional contra l'imperi otomà (1821-1829), que poc després d'aquesta guerra hagué de reconèixer en 1832 la independència de l'Hèl·lada per la pressió de les grans potències europees. Aleshores s'escollí Atenes com a capital en comptes de Nàuplia, seu provisional del govern, i Dimítrios Hipsilantis, membre d'una família noble bizantina, fou elegit president de la primera assemblea legislativa de la Grècia moderna.

Un cop reconeguda la sobirania de l'Hèl·lada, els grecs van poder recuperar la seva identitat lingüística i els seus valors culturals, malgrat les dificultats de tota mena, especialment les de caire econòmic. La llengua neohel·lènica o demòtica (*popular*), hereva de la *koiné*, ha estat el vehicle d'una literatura esplèndida, amb autors d'anomenada universal com el novelista Kazantzakis o els poetes Kavafis, Seferis (Premi Nobel 1963), Ritsos, Elitis (Premi Nobel 1979)... Aquesta llengua *dimotikí* preval també com a llengua oficial sobre l'anomenada llengua *katharévusa* (literalment *llengua pura*), una variant culta i arcaitzant del grec modern que es va concebre al segle XIX com un intent de purificar la llengua eliminant els barbarismes que s'hi havien anat introduint al llarg de l'època medieval, sobretot des de la descomposició de l'imperi Bizantí i del començament de la dominació otomana.